

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1981 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1982

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1981

VILNIUS

1982

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

J A H R B U C H
F Ü R L I T A U I S C H E
G E S C H I C H T E

1981

VILNIUS

1982

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1981

ВИЛЬНИУС «МОКСЛАС» 1982

Redakcinė kolegija

Bronius VAITKEVIČIUS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Mečislovas JUCAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVIČIUS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė), Tamara TARŠILOVA, Adolfas TAUTAVIČIUS, Irena VALIKONYTĖ, Regina ŽEPKAITĖ (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Li 237 **Lietuvos istorijos metraštis- Ежегодник истории Литвы** -The year-book of Lithuanian history / LTSR MA Istorijos in-tas, LTSR istorijos problem. moksl. taryba; Red. kolegija: B. Vaitkevičius (vyr. red.) ir kt.— V.: Mokslas.

Leidž. nuo 1973 m.
1981 m. 1982 m. 176 p. Lygiagr. antr. taip pat vok. Str. santr. rus. Bibliogr. išnašose.

Leidinyje sprendžiama piliakalnių apgyvenimo pradžios problema, nagrinėjami Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos veiksmai Kulikovo mūšio laikotarpiu. Apžvelgiamas Pilėnų tapatinimo su Ponia tradicijos atsiradimas ir kt.

050504000000

L $\frac{10604-017}{M 854(08)-82}$ Ž-82

BBK 63.3(2L)
9(TL)

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakymu

0505040000

M $\frac{10604-017}{M 854(08)-82}$ Ž-82

© LTSR MA Istorijos institutas, 1982

SOCIALINIO-KULTŪRINIO GYVENIMO PRIKLAUSOMYBĖ NUO KAIMO TIPO

JONAS MARDOSA

Etnografinėje literatūroje, skirtoje lietuvių liaudies materialinės kultūros tyrinėjimams, plačiai nušviečiama tradicinė liaudies architektūra, gyvenviečių išplanavimas. Pastarųjų metų respublikos etnografų tyrinėjimuose nemaža dėmesio susilaukė šiuolaikinių gyvenviečių formavimasis. Tačiau šių dienų respublikos kaimas—toli gražu ne vien tik patogiai įrengtos urbanizuotos gyvenvietės. Daug gyventojų tebegyvena numatyuose nukelti vienkiemiuose, senuosiuose kaimuose ar neperspektyviuose ir neaugančiose gyvenvietėse. Vien tik vienkiemį 1978 m. buvo priskaičiuojama apie 160 tūkst.¹ (iš buvusių 300 tūkst.²). Baigti perkelti visus gyventojus iš įvairių kaimų į gyvenvietes planuojama 1990 m., o 8 rajonuose—5—8 metais anksčiau³.

Siame straipsnyje gvildenami kol kas netyrinėti klausimai. Pamėginsime skirti šiandieninių respublikos kaimų tipus, kurie labiausiai veikia gyventojų socialinę bei demografinę struktūrą, žmonių individualią kultūrą bei kaimo kultūrinį gyvenimą. Tuo tikslu pasinaudosime kaimo gyventojų lietuvių šiuolaikinės dvasinės kultūros etnosociologinio tyrimo medžiaga, sukaupta 1976 m. Anykščių rajone, taip pat Anykščių, Šakių ir Vilkaviškio rajonų apylinkių ūkinių knygų duomenimis, atspindinčiais socialinę bei demografinę kaimo gyventojų struktūrą. Medžiaga iš ūkinių knygų 1976 m. buvo renkama visose Anykščių rajono apylinkėse, 1979 m. dviejose—Šakių ir 1979 m. vienoje Vilkaviškio rajono apylinkėje. Socialinė bei demografinė gyventojų struktūra buvo nagrinėjama pradėdant aštuoniolikmečiais.

Kaimo savitumą lemia ne vien jo gyventojai. Galima išvardyti ir daugiau požymių, kurie skiria vieną kaimą nuo kito, tai—gyventojų skaičius, urbanizacijos laipsnis, atstumai iki kolūkių, tarybinių ir kitų ūkių gamybinių bei administracinių centrų, miesto, kelių ir kt. Todėl kaimų tipologija yra gana sudėtingas klausimas. Šalies sociologiniuose, ekonominiuose, istoriniuose, etnografiniuose ir kt. tyrinėjimuose kaimai grupuojami labai įvairiai. Dažniausiai tai priklauso nuo tyrimo pobūdžio ir uždavinių. Skiriasi Sibiro sociologų kaimų tipologija, tam tikslui pasitelkus faktorių analizės bei taksonomijos metodą⁴. Pastarasis metodas leidžia iš didelės kaimų grupės išskirti tuos, kurie vieni į kitus panašūs daugeliu požymių. Tipologizuoti kaimams jis geriausiai tin-

¹ Grabauskas B. Kaimo socialinės raidos problemos.—Komunistas, 1978, Nr. 11, p. 33.

² Butkevičius I. Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos.—V., 1971, p. 116.

³ Griškevičius P. Lenino keliu didžiuoju.—V., 1975, p. 51.

⁴ Методологические проблемы системного исследования деревни.—М., 1977, с. 208; Социология и современность.—М., 1977, т. I, с. 220—223; Гореченко Е. Е., Заславская Т. И., Мучик И. Б., Япольский В. Т. Социально-экономическая типология поселений как средство изучения и развития деревни.—В кн.: Сибирская деревня в условиях урбанизации. Новосибирск, 1976, с. 8.

ka, bet rečiau naudojamas dėl sudėtingumo. Etnosociologiniuose dabarties tyrinėjimuose kaimai grupuojami įvairiai, daugiausia — pagal gyventojų skaičių⁵. Respublikoje irgi dažniausiai taikoma ši tipologija.

Dėl Tarybų valdžios metais respublikos kaime įvykusių socialinių bei ekonominių pertvarkymų ne tik sparčiai ėmė augti žemės ūkio gamyba, pakilo gyventojų gerovė, bet pasikeitė ir kaimų išsidėstymas bei struktūra. Gyventojams migruojant į miestus, iš kaimo į kaimą, iš melioruojamų plotų nukeliant sodybas į gyvenvietes⁶, keičiasi ir kaimų tipologija.

Naudodamiesi kaimų tipologijos patirtimi, remdamiesi sodybų išsidėstymu kaimuose, ūkiniu, socialiniu ir kultūriniu jų vaidmeniu visuomenės gyvenime, pamėginsime skirti pagrindinius šiandieninių respublikos kaimų tipus.

Pagal sodybų išsidėstymą respublikos kaimai yra padrikos (dispersinės) ir kompaktiškos struktūros. Juos sąlygiškai vadinsime padrikais ir kompaktiškais kaimais. Toks grupavimas šiuo atveju turi principinę reikšmę, nes, kaip matysime toliau, sodybų išsidėstymas kaime dažnai būna susijęs su skirtinga gyventojų socialine bei demografinė struktūra. Tai turi reikšmės ir kultūrinei jų veiklai. Skirstant kompaktiškus kaimus į vienkiemius, susidarė padriki kaimai. Nedidelis vienkiemių skaičius Lietuvoje išliko nuo seniausių laikų⁷. Juose gyventojus jungia iš esmės tik administracinis-teritorinis principas, t. y. pavadinimas. Galime rasti kompaktiškų kaimų, tik iš dalies išskirstytų į vienkiemius. Neretai, gyventojams išsikėlus į miestus arba gyvenvietes, juose lieka tik viena dvi sodybos. Mūsų dienomis padrikuose kaimuose gyvena iki keleto dešimčių žmonių.

Kompaktiškus kaimus sudaro senieji tradiciniai, neišskirstyti į vienkiemius kaimai, senojo kaimo ar bažnytkaimio vietoje besiformuojančios bei naujoje vietoje įsikūrusios gyvenvietės. Pastarųjų respublikos kaime yra nedaug. Buržuazijos valdymo metais Lietuvoje tarpinė grandis tarp miesto ir kaimo buvo bažnytkaimiai ir miesteliai. Po karo kai kurie miesteliai išaugo į miestus, o kiti, tarp jų ir bažnytkaimiai, tapo socialistinio kaimo gyvenviečių centrais. Šiuolaikinės gyvenvietės kaime pradėjo kurtis 1952 m., baigus kolektyvizuoti žemės ūkį⁸.

Respublikoje išivyrąja urbanizuotos gyvenvietės, kurias laikysime pirmu kaimų tipu. Jose įsikūrę kolūkių, tarybinių ir kitų valstybinių ūkių administraciniai centrai. Kai kurios stambiausios gyvenvietės yra ne vien tik ūkių, bet ir apylinkių tarybų centrai⁹. Jos dažniausiai ku-

⁵ Кондратьев В. С. Социально-поселенческая структура и выборочное этносоциологическое обследование.— В кн.: Новое в этнографии и антропологии (итоги полевых работ Института этнографии в 1973 году). М., 1975, с. 94—99; Хубиев Б. Б. Культура и быт кабардинцев поселений разного типа: Автореф. канд. дис.— М., 1978, с. 11 и др.

⁶ Gyvenvietė vadinsime tik besiformuojantį kaimo tipą.

⁷ Butkevičius I. Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos, p. 67.

⁸ Butkevičius I. Lietuvos socialistinio kaimo gyvenviečių tyrimo klausimai.— Кн.: Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1975—1976 metais. V., 1977, p. 49.

⁹ Pвz., RTFSR kolūkių ir apylinkių ribos sutampa. Зг. Симущ П. И. Колхоз как социальный институт.— Социологические исследования, 1976, № 3, с. 48. Mūsų respublikos vienoje apylinkėje pasitaiko ir 3—4 ūkiai.

riamos buvusiuose bažnytkaimiuose ir miesteliuose. Neperspektyviose ir nesivystančiose gyvenvietėse dažniausiai yra gamybinių padalinių centrai. Jas laikysime antru kaimų tipu. Ir žemutinį laiptelį šioje hierarchijoje užima mūsų jau minėti padriki bei smulkūs kompaktiški kaimai, neturintys gamybinių nei kultūrinių objektų. Tai trečias tipas. Mūsų sudaryta kaimų tipologija buvo patikrinta ir aprobuota, etnosociologiškai tyrinėjant Anykščių rajono kaimo gyventojų dvasinę kultūrą.

Dabar pažvelgsime, kokią reikšmę ši tipologija turi socialinei bei demografinėi kaimo gyventojų struktūrai tirti. Skiriant kaimų tipus, reikia atsižvelgti ir į gyventojų skaičių. Kaimų grupavimą pagal gyventojų skaičių etnosociologai plačiai taiko lauko tyrinėjimuose, atrinkdami kaimus ir respondentus, nustatydami atrankos principus, todėl šios tipologijos irgi negalima atmesti, tuo labiau, kad gyventojų skaičiaus svarbą pažymi etnosociologai ir kaimo sociologai¹⁰. Tačiau kaimų grupavimas pagal gyventojų skaičių mums nėra visiškai priimtinas. Antai pirmo tipo kaimuose gyvena nevienodas žmonių skaičius, daugiausia — keli šimtai. Tačiau pasitaiko ir centrinių gyvenviečių, turinčių 101—200¹¹ gyventojų. Tokio paties dydžio ar net didesnių yra ir antro tipo kaimų. Vėliau matysime, kad su kaimo gyventojų socialine ir demografinė struktūra, kultūrinio gyvenimo intensyvumu labiau nei gyventojų skaičius susijusi jo socialinė ir ūkinė reikšmė. Dėl nevienodo gyventojų skaičiaus atskiruose to paties tipo kaimuose ši veiksnį laikome pagalbinu.

Pirmo tipo kaimuose apsigyvena ūkių specialistai, vadovaujantys darbuotojai, dauguma mechanizatorių, čia telkiasi jaunimas, įsikuria aštuonmetės ir vidurinės mokyklos, kitos negamybinės sferos įstaigos. Anykščių ir Šakių rajonų apylinkių ūkininkų knygų analizė rodo bendrą tendenciją — pati geriausia demografinė gyventojų struktūra yra gyvenvietėse su 201—500 žmonių. Čia mažiausia pensininkų, senyvo amžiaus asmenų, mažiau skiriasi lytinė gyventojų sudėtis. Antai šiuose Anykščių rajono kaimuose 60 ir daugiau metų sulaukusių žmonių yra 29,3%, o Šakių rajone — 18,8% (tyrinėtoje Vilkaviškio rajono apylinkėje šio dydžio kaimų nėra, čia mažiausias minėto amžiaus asmenų skaičius — 22,8% yra kaimuose su 101—200 gyventojų). Tuo tarpu kaimuose, turinčiuose 1—25 gyventojus, šiai amžiaus grupei pagal rajonus atitinkamai atstovauja Anykščių rajone 48,5%, Šakių — 42,5% ir Vilkaviškio raj. — 41,0%. Visų rajonų gyvenvietėse, kuriose buvo 501—1000 bei daugiau kaip 1000 gyventojų, 60 ir daugiau metų asmenų skaičius yra keliais procentais didesnis negu turinčiose 201—500 gyventojų. Stambiausios gyvenvietės, kaip jau minėta, yra įsikūrusios miesteliuose ir buvusiuose bažnytkaimiuose, turėjusiuose anksčiau susiklosčiusią socialinę bei demografinę struktūrą. Jose, aišku, buvo nemažai senų žmonių. Nedideliuose kaimuose besikuriančios gyvenvietės auga, keliantis migrantams iš kitų kaimų. Tarp jų yra daugiau darbingų žmonių, todėl vie-

¹⁰ Социологические проблемы сельского расселения.— М., 1971. Žr. V. Kondratjevo ir kitų straipsnius.

¹¹ Kaimai pagal gyventojų skaičių grupuojami iš esmės taip pat kaip ir statistikų: 1—25, 26—50, 51—100, 101—200, 201—500, 501—1000, 1001—1500, 1501—2000 ir t. t.

tinių senų gyventojų procentas nedaug padidėja. Suprantama, antro ir trečio tipų kaimuose (ypač trečio) susitelkę dauguma pagyvenusių ir senų žmonių, kurie dažniausiai ir dirba mažai kvalifikuotą fizinį darbą. Tačiau antro tipo kaimuose daugiau negu trečio yra jaunesnių, dirbančių kvalifikuotą fizinį bei protinį darbą asmenų. Tai, mūsų nuomone, lėmė du veiksniai: 1) kaimo dydis ir 2) kaimo, kaip gamybos padalinio, reikšmė. Kitoks vaizdas trečio tipo kaimuose. 1970 m. gyventojų surašymo duomenimis, palyginti su 1959 m., stambių gyvenviečių daugėja, tačiau dėl migracijos į miestus, gyventojų perkėlimo iš vienkiamųjų ir neperspektyvių kaimų į gyvenvietes daugėja smulkių kaimų¹². Ūkinės knygos rodo, kad juose kartais iki dviejų trečdalių pensininkų sudaro moterys. Tai ne vien dėl to, kad jos anksčiau sulaukia šio amžiaus, bet ir dėl ilgesnės vidutinės jų gyvenimo trukmės (1978 m. respublikoje vidutinė vyrų gyvenimo trukmė buvo 67, moterų — 76 m.¹³). Todėl vienkiamiuose daug vienišų žmonių. Dėl šios priežasties, mūsų nuomone ir kaip matyti iš konkretaus tyrinėjimo, pensinio amžiaus žmonės labiau nori keltis į miestus, kur gyvena anksčiau išvykę jų vaikai. Tuo iš dalies patvirtiname anksčiau saktą mintį, kad pensinio amžiaus gyventojai mažiau keliasi į gyvenvietes.

Visų tipų kaimų gyventojus sieja stipresni ar silpnesni ūkiniai bei socialiniai ryšiai. O kultūriniai saitai, sparčiai daugėjant masinės komunikacijos priemonių ir didėjant jų poveikiui žmogui, visą laiką silpnėja. Kultūrinis kaimo žmonių bendravimas buvo aktyvus prieš paplintant masinės komunikacijos priemones, tuo metu, kai kultūros „kūrėjas ir vartotojas buvo tas pats žmogus“¹⁴. Visiškai sumažėjo kaimo, kaip religinės bendruomenės struktūrinio elemento, vaidmuo, nors dar neseniai religija turėjo nemažą įtakos socialiniam ir kultūriniam kaimo gyvenimui, žmonių bendravimui.

Ikitarybinio Lietuvos kaimo gyventojus siejo įvairios ūkinio ir visuomeninio gyvenimo formos, gerokai veikusios ir žmonių kultūrą. Per asmeninius kontaktus viena kaimiečių kartą perduodavo kitai ir liaudies tradicijas. Kitokia padėtis susidarė Tarybų valdžios metais, pasikeitus kultūros perdavimo mechanizmui. Dabar vienu svarbiausių kultūros veiksmų tampa platus kultūros bei švietimo įstaigų tinklas kaime. Gyventojų kultūrai įtakos turi ne tiek asmeniniai ryšiai, kiek santykiai su kaimo kultūros institucijomis (šiuo atveju nekalbame apie masinės komunikacijos priemonių poveikį žmogui).

Kaimo gyventojų ryšiai su kultūros bei švietimo įstaigomis ypač svarbūs, nes jie turi kur kas daugiau privalumų, palyginti su individualiu kultūros vartojimu namuose. Kultūros įstaigose žmogus dalyvauja meno saviveikloje, ratelių užsiėmimuose, klausosi paskaitų ir kt. Tai gi individo kultūros formavimuisi gali daugiau vadovauti visuomenė.

Pirmo tipo kaimai, kaip jau sakytą, yra ne tik ekonominio, visuomeninio, bet ir kultūrinio gyvenimo centrai. Antro tipo kaimuose irgi gali būti kultūrinių įstaigų, bet tik tais atvejais, kai šie kaimai prieš

¹² Stanaitis A., Adlys P. Lietuvos TSR gyventojai.— V., 1973, p. 83—84.

¹³ Kardienė M. Tarybų Lietuvos moterys.— Komunistas, 1979, Nr. 2, p. 42.

¹⁴ Щепанский Я. Семья как фактор общественного развития.— Социологические исследования, 1977, № 2, с. 162.

ūkių sustambinimą yra buvę kolūkių arba tarybinių ūkių centrai. O trečio tipo kaimų gyventojai kultūringuose renginiuose gali dalyvauti tik pirmo ir iš dalies antro tipo kaimuose.

Didelis kaimas savaime skatina aktyvesnę gyventojų kultūrinę veiklą, jų komunikabilumą. Jame telkiasi daugiau jaunimo, protinį darbą dirbančių žmonių, todėl čia daugiau galimybių kultūros bei švietimo įstaigų veiklos formoms įvairinti, susidaryti neformalioms gyventojų grupėms, palankesniai kultūriniam mikroklimatui¹⁵. (Jaunimo yra ir padikuose kaimuose, bet išsisklaidžiusios sodybos trukdo jam aktyviau bendrauti.) Zoniniai kultūros namai, dažniausiai galintys priimti profesionalius meno kolektyvus, kaip tik ir kuriami gyvenvietėse, turinčiuose apie tūkstantį ar daugiau žmonių. Todėl svarbi kaimo gyventojų kultūrinio gyvenimo aktyvumo prielaida yra ne tik ūkių administraciniai centrai ir kultūros įstaigos, bet ir žmonių skaičius. Tačiau reikia pastebėti, jog gyvenvietės dydis priklauso nuo socialinės bei ekonominės raidos tempų ir tendencijų. Didėjant žemės naudmenoms, auga ir gyvenvietės, tačiau koks turėtų būti optimalus jų dydis, įvairių autorių nuomonės skiriasi¹⁶.

Šios daugiau teorinės prielaidos iš esmės yra artimos anksčiau išreikštai J. Arutiuniano nuomonei apie kaimų tipologinės hierarchijos ryšį su žmogaus kultūra. Jo manymu, kuo mažesnis kaimas, tuo siauresnis informacijos kanalas ir tankesnis filtras, pro kurį turi praeiti urbanizuotos visuomenės kultūra¹⁷. Tačiau sociologinio tyrinėjimo Anykščių rajone duomenys rodo kiek kitokią padėtį. Pagrindinis kultūrinės informacijos srautas į kaimą ateina per masinės komunikacijos priemonės — radiją, televiziją, spaudą ir kt., kurios praktiškai vienodai priimanamos visų tipų kaimams. Todėl net atokiausių vienkienių gyventojams nesvetima ir pakankamai prieinama ir šiuolaikinė, klasikinė profesionalioji kultūra. Žinoma, atskirų kaimų žmonių gyvenimo sąlygos turi įtakos kultūros vartojimui, bet daugiau šio proceso intensyvumui, o ne vertybinėms orientacijoms. Padrikų kaimų sodybų padėtis, patalpų išplanavimas ir kt. atsiliepia žmonių gyvenimo būdui¹⁸, tačiau mūsų dienomis žmogaus kultūros formavimasi, kultūros vartojimo apimtį ir intensyvumą, vertybines orientacijas sąlygoja ne tiek kaimo tipas, o amžius, išsilavinimas ir socialinė charakteristika. Antai dėl vyresnio gy-

¹⁵ Tai pastebėta ir įrodyta per etnosociologinius tyrinėjimus kituose šalies rajonuose. Арутюнян Ю. В., Савоскул С. С. Освоение культуры сельским населением.— В кн.: Культура развитого социализма: Некоторые вопросы теории и истории. М., 1978, с. 207—210.

¹⁶ Grabauskas B. Kaimo socialinės raidos problemos, p. 34—35; Poškus V. Žemės ūkio valdymo problemos.— Komunistas, 1978, Nr. 1, p. 35—36; Zauka V. Koks turėtų būti mūsų kaimas?— Liaudies ūkis, 1978, Nr. 7, p. 8—10.

¹⁷ Арутюнян Ю. В. Социальная структура сельского населения СССР.— М., 1971, с. 153.

¹⁸ Kaip gyvenviečių struktūros ir išsidėstymo kitimai veikia kaimo gyventojų socialinio gyvenimo būdo formavimasi, nurodo G. Glezermanas ir kiti autoriai. Зг. Глезерман Г. Е. Преодоление классовых различий и утверждение социальной однородности общества — закономерность развития социалистического образа жизни.— В кн.: Социалистический образ жизни — вопросы идеологической работы. М., 1977, с. 159.

ventojų amžiaus, mažesnio išsilavinimo padrikuose kaimuose 15,1% mažiau kasdien skaitančių laikraščius ir 3,9% daugiau visiškai neskaitančių, be to, čia 10% mažiau negu pirmo tipo kaimų gyventojų žiūri televizijos laidas, tačiau 4,4% respondentų daugiau nuolat klausosi radijo. Iš to galima spręsti, kad gyventojai, dėl objektyvių priežasčių negalėdami palaikyti ryšių su kuriuo nors vienu šiuolaikinės komunikacijos kanalu, stengiasi daugiau informacijos ir estetinių vertybių semtis iš kitų kanalų.

Kiek kitokia padėtis pastebėta analizuojant atskirų kaimų tipų gyventojų santykius su kaimo kultūrinio gyvenimo centrais. Kultūros bei švietimo įstaigos užima svarbią vietą. Kaip minėjome, daugiausia jų pirmo tipo kaimuose. Tyrimo duomenimis, 68,1% respondentų, gyvenančių trečio tipo kaimuose, 49,2% — antro tipo kaimuose ir 30,2% — pirmo tipo kaimuose, nesilanko bibliotekose. Mūsų nuomone, tai lėmė skirtinga įvairių tipų kaimų gyventojų demografinė struktūra, nes, pvz., padrikuose ir kompaktiškuose kaimuose gyvenančių mechanizatorių amžius ir išsilavinimas yra panašus, tačiau tarp bibliotekų lankytojų 77,5% iš trečio, 65,2% iš antro ir 71,7% iš pirmo tipo kaimų. Panašūs rezultatai gauti, susipažinus su šios socialinės-profesinės grupės žmonių lankymusi kultūros namuose, kino filmų žiūrėjimu. Matyt, čia turi įtakos ir atstumas iki kultūros bei švietimo įstaigų. Galimas daiktas, mechanizatoriai iš trečio tipo kaimų dažniau lankosi bibliotekoje, negu gyvenantys antro tipo kaimuose, dėl didesnio poreikio bendrauti ir dėl to, kad vienkiemiai būna išsibarstę ir pirmo tipo kaimų prieigose, o gamybos padalinių centrai visuomet yra per kelis kilometrus nuo centrinų ūkių gyvenviečių.

Sodybose, esančiose ne arčiau kaip per tris kilometrus nuo centrinų gyvenviečių, mūsų tyrinėjimo metu gyveno 44,4% suaugusių kaimo žmonių, todėl jų kultūrinės veiklos galimybės yra visiškai suprantamos. Šiuo atveju intensyviau kultūros žmonės siekia namuose; turi palyginti nemaža asmeninių kultūrinės informacijos priemonių. Kita vertus, reikėtų prisiminti ir kultūros įstaigų darbo kokybę, nes toliau gyvenantys netgi jaunesnio amžiaus žmonės nenori gaišti laiko neaukšto meninio lygio, neįdomiems renginiams kultūros namuose (tuo tarpu mūsų duomenys rodo, kad į teatrą aktyviai vyksta visų kaimų gyventojai). Galimas daiktas, dėl tų pačių priežasčių kultūros namuose nesilanko netgi dalis centrinių gyvenviečių žmonių.

Nemažas kultūros namų konkurentas yra televizija. Sibiro sociologai yra pastebėję, kad, įsigiję televizorius, apie pusę pagyvenusių žmonių ir 20% jaunimo ėmė nebevaikščioti į kultūros namus, daugiau kaip 50% pradėjo ateidinėti ne dažniau kaip 1—3 kartus per mėnesį, o beveik penktadalis atsisakė lankyti meno saviveiklos koncertus, nes televizijos laidos jiems esančios įdomesnės¹⁹. Be to, nustatyta, jog, paplitus masinės komunikacijos priemonėms, kaimo klubinės įstaigos pradėjo

¹⁹ Михайлов Н. Н., Михайлова Е. П. Культурная урбанизация села, телевидение и задача клуба.— В кн.: Клуб и проблемы развития социалистической культуры. Челябинск, 1974, с. 126—129.

prarasti šviečiamąjį pobūdį²⁰. Sustabdyti šiuos reiškinius, įtraukti gyventojus į aktyvesnę kultūrinę veiklą turėtų jų perkėlimas į urbanizuotas gyvenvietes su gerais kultūros namais, leidžiančiais įvairinti kultūrinį darbą kaime, priimti miesto profesionalius meno kolektyvus. Nors kultūros vartojimas namuose atitraukia nuo aktyvios kultūrinės veiklos, dažnesnio bendravimo visų kaimų gyventojus, tačiau kompaktiškų kaimų žmonėms komunikabilumo problema, suprantama, nėra tokia aktuali.

Pagal mūsų sudarytą kaimų tipologiją ryškiai pastebimi socialiniai bei demografiniai kaimo gyventojų skirtumai. Didžiausią reikšmę kultūringam žmogui formuojis šiandieniniame kaime turi kultūros siekimas namų aplinkoje, todėl jos vartojimo intensyvumas ir vertybinės orientacijos daugiausia priklauso ne nuo kaimo tipo, o nuo socialinės bei demografinės gyventojų struktūros. Vis dėlto ir kaimų tipai turi įtakos gyventojų santykiams su kaimo kultūros centrais, žmonių aktyvios kultūrinės veiklos galimybėsms.

ЗАВИСИМОСТЬ СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ ОТ ТИПА СЕЛА

Й. МАРДОСА

Резюме

В статье на основе материалов конкретных исследований и данных похозяйственных книг апилинковых (сельских) советов изучаются типология сельских поселений Литовской ССР и зависимость социально-культурной жизни современного сельского населения от типа села.

Села республики, в зависимости от расположения усадеб, имеют дисперсную или компактную структуру. На основе поселенческой структуры и социально-экономической и культурной важности выделяются три основных типа сельских поселений: 1) урбанизированные, 2) неперспективные и неразвивающиеся, 3) дисперсные и неимеющие каких-либо хозяйственных и культурных учреждений. При построении данной типологии учитывается и количество жителей, поскольку с этим фактором связаны социальная и демографическая структура сельского населения, культурная жизнь в разных типах поселений.

Социально-демографическая структура сельского населения во многом зависит от типа села. В урбанизированных поселках концентрируется основная часть молодежи, работников умственного труда, в то время как в поселках третьего типа преобладают работники физического труда, пожилые люди. Социально-демографическая структура населения отдельных типов сел обуславливает содержание и интенсивность их культурной жизни. Значительно тип села влияет

²⁰ Цукерман В. С. Актуальные проблемы клубной деятельности.— В кн.: Клуб и проблемы развития социалистической культуры, с. 81.

на формы потребления культуры. В мелких и отдаленных от культурных центров поселениях, на хуторах преобладает пассивное потребление культуры, в основном с помощью средств массовой коммуникации. Жители центральных поселков чаще посещают сельские культурные учреждения. Поездки в городские культурные центры совершают жители всех типов сел.